

6 – 9 ARALIK 2010

PROF. DR. EROL GÜNGÖR'ÜN ANISINA

Sosyal-Kültürel-Siyasal-Ekonomik-Dinsel Açıdan

TÜRKİYE'DE DEĞİŞİM

SEMPOZYUMU

GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ

Ankara – 2010

SOSYAL HAYATTA TASAVVUFUN YERİ

Prof. Dr. Mustafa KARA*

Değişmiş çeşm-i rindan çeşni-i mey değişmiştir
 Tarabgâh-ı cihanda nağme-i hey hey değişmiştir.
 Hulasa bence şimdi kible-i ruhum Muhammed'le
 Huda-yı lemyezelden maada her şey değişmiştir.

Ayaşlı Şâkir Efendi

Değişimi ister 1839'da ister 1909'da isterse 1919'da başlatalım, bizim toplumumuzun bir meselesi de dinî hayat ve buna bağlı olarak tasavvufî hayat ile ilgili olacaktır. İster Tanzimat Fermanı'na ister II. Meşrutiyet metinlerine isterse İstiklal Harbi'nin temel mesajlarına bakalım, din ve devlet, hilafet ve siyaset, cami ve tekke iç içedir. Bu kurumları birlikte ele almadan birini veya birkaçını yok sayarak yapılan bütün tahlil ve değerlendirmeler eksik kalmaya mahkum olacak ve bizi gerçeğe yüz yüze getiremeyecektir.

Din esasen insanın bedeninden çok ruhuyla ilgili olduğu için bu ilahî kurumun yaşadığı her toplumda mistik ve derunî hareketler, bir başka ifade ile tarikatlar ve tasavvufî ekollerin olması kaçınılmazdır.

Evet, din insanın kalıbını değil kalbini esas alır. Tasavvuf da bir kalp ve gönül eğitiminin adıdır. Bundan dolayı tasavvufî zevk insanın yaşama ve düşünme hayatının her safhasını derinden etkileyen ve yönlendiren bir mekanizmaya sahiptir.

Osmanlı toplumunda herkes değilse bile nüfusun mühim bir kısmı bu kültürle en azından tanışık ve barışıktır. Bir tarikata mensup değilse de bu hayatla ilgili bazı bilgilere sahiptir, bu kültürün temel terimlerine aşinadır.

Yaratılış itibarıyla mistik kabiliyet, arayış ve tecessüsleri olan bir insanın mesleği ne olursa olsun dönüp dolaşıp geleceği yer dergâhtır. Dergâh "derya"sından ise herkes elindeki "kap" kadar su alabilir.

* Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Bir dergâha mensup insanlar arasındaki ilişkiler gönül dostluğuna dayandığı için toplumun dirlik düzeni açısından fevkalade önemlidir. Bunun için toplumumuzu anlamak, onlara hitap etmek ve onlarla diyalog kurmak isteyenler mutlaka dervişleri hesaba katmak durumundadırlar. Aksi hâlde projelerinin bir ayağının eksik kalması mukadderdir.

Yeniçerilerle olan gönül bağı sebebiyle çok sert bir şekilde Bektaşilik üzerine giden Sultan II. Mahmud diğer tarikat mensuplarıyla, özellikle Mevlevîlerle çok yakın ilişkiler içinde olmuştur. Kendine has bir politikanın sahibi Sultan II. Abdülhamid döneminin meşhur sufilerinden Esad Erbili, Ahmed Muhyiddin Efendi, Ahmed Hüsameddin Efendi gibi şahsiyetleri sürgüne gönderirken, ülkenin değişik bölgelerinde yaşayan Şeyh Zafir Medenî, Ebu'l-Huda gibi sufileri başkente davet etmiştir.

Osmanlı toplumunun yapısını yakından tanıyan Mustafa Kemal'in, 1919'da harekete geçtiği zaman yaptığı ilk işlerden biri Anadolu'nun muhtelif yerlerinde hizmet veren şeyh efendilere mektup yazmasıdır (Bk. Nutuk, c. III). Çünkü onların "olur"u ve desteği olmadan toplumu "kıyam"a sevk etmek mümkün değildir.

23 Nisan 1920'de açılan TBMM, bir tarikat kurucusu olan Hacı Bayram-ı Veli'nin türbesini ziyaretle işe başlamış, Meclis'in başkan vekilliklerine Konya Mevlana Dergâhı postnişini Abdülhalim Efendi ile Hacı Bektaş Dergâhı şeyhi Cemaleddin Efendi seçilmesi bir tesadüf değildir.

Şimdi ilk sorumuzu soralım:

1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kurulurken cami ve mescitlerle birlikte tekke ve zaviyelerin yönetimini de bu kuruma bırakan Cumhuriyet hükümeti bir yıl sonra tekkeleri kapatma kararını nasıl alabilmiştir?

Bu soruya doğru cevap verebilmek için şu hususların hatırlanması gerekir:

1. Tasavvufî hayat ve düşüncenin bazı yorum ve uzantılarının tartışılması her dönemde söz konusu olmuştur. Fakat mezkur tartışmalar bu kapıyı kapatmak için değil söz konusu potansiyeli "çizmeyi aşmadan" geliştirme ve yaşatmaya yönelik olmuştur.
2. II. Meşrutiyet döneminde ilk defa çok az sayıda bir gazeteci ve yazar grubu, dinî ve ilmî hayatın iki unsuru tekke ve medreselerin kapatılmasından söz etti. Onlara göre Osmanlı'nın ayak bağı bu Ortaçağ kurumlarıdır ve bunlardan kurtulması gerekmektedir.

3. Aynı yıllarda devlet Meclis-i Meşayih adıyla daha önceki yıllarda kurulan üst kurumu reorganize ederek tasavvufi hayatın kalitesini yükseltmenin yollarını aramış ve bir dizi yönerge ile bunun önünü açmıştır.
4. İstiklal Harbi'nin cereyan ettiği yıllarda ve 1920-1925 yılları arasında TBMM Zabıtlarında tekke ve dervişlerle ilgili herhangi bir menfi tavır görülmemektedir.
5. Fakat 1923'te başlayan ve gittikçe güçlenen Meclis içi ve Meclis dışı muhalefetin Doğu'da bir halk hareketiyle patlak vermesi bütün dengeleri alt üst etmiş, küçük bir azınlığın fikri öne çıkma imkânı bulmuştur.

Şeyh Said olayıyla birlikte bin yıldan beri olmayan bir şey oldu. Toplumun en itibarlı kurumlarından biri olan tekkeler aleyhinde sesler yükselmeye, en itibarlı şahsiyetler arasında yer alan müridler aşağılanmaya, en sevimli kelimelerden biri olan tarikatlar nefret duygularıyla anılmaya başlanmıştır. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 1925'te ilk defa tekkelerin aleyhinde beyanat verdi: "Efendiler ve ey millet! İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müridler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir." (Kastamonu 30.08.1925) Üç ay sonra 677 sayılı kanun çıktı. Tasavvufi eğitimin merkez kurumu tekkelerle birlikte türbeler de kapatıldı.

O günden beri tasavvuf ile ilişkilerimiz, tasavvuf kültürü ile alışverişlerimiz ikili bir manzara arz etmektedir. Çok iyi olan bir şey bir anda çok kötü oldu. Çok önemli olan bir şey kısa sürede çok önemsiz oluverdi. Tek partili siyasi otoritenin çok sert tedbirler almasına bağlı olarak herkes söylemini değiştirmek zorunda kaldı. Zikir meclislerinde dinî vecd ve coşkunun zirvesini yaşayan dervişler kendi kabuğuna çekilmek zorunda kaldı. İlim, irfan ve sanatın hâmisî olan dergâhlar ölüm sessizliğine gömüldü. İhya gecelerinde yanan kandillerin ışığı söndü, aşure günlerinin hüznü yok oldu.

İkinci sorumuz şöyledir:

Osmanlı döneminde yetişen ve 1925 ile birlikte işi ve mesleği illegal duruma düşen şeyh efendiler ne yaptılar? Bu soruya kısaca "Çok zor durumda kaldılar." diye cevap verelim ve açalım.

1. Şeyh efendilerin bir kısmı karara itiraz etmedi. Bunun da bir "tecelli" olduğunu düşündü ve köşesine çekildi.
2. Bazı dervişler tasavvufi hayattaki çöküşe bakarak meslektaşlarını tenkit etti. "Kusur bizdedir, başkasında değildir." şeklinde düşündü ve "hikmet-i

hükümet” anlayışına sığındı. Konya Mevlana Dergâhı son postişini Veled Çelebi İzbudak şöyle düşünüyor:

Hak ehli olunca içimizden mefkûd
Cahiller edince arş-ı irşada suud
Beyhude figan etmeyelim, layıktır
Dergâhlarımız boş idi oldu mesdûd

3. Tekke şeyhlerinin bir kısmı kararın doğru olmadığını yakın çevresine söyledi fakat ortamın müsait olmaması sebebiyle bu düşüncesini seslendiremedi. Konuyla ilgili yazdıklarını yayınla(ya)madı. Bursa Mısrî Dergâhı son şeyhi Şemseddin Ulusoy’un şu mısraları ilk defa yayımlanmaktadır:

Zikr-i cehriden bizi menettiler olduk hazîn
Gözlerimiz oldu giryan ya resulallah meded

Tekyemiz mesdûd manen maddeten oldu harab
Terk olundu zikr-i Yezdan ya resulallah meded

Tekyeler sed türbeler bend hep soyuldu câbeca
Evliyalar oldu pinhan ya resulallah meded

*

Meclis-i zikr-i Hudada bülbül idim sad diriğ
Seddedildi tekye, beni zâr zâr etdi hayf

*

Tekyeler mekteb-i irfan idi mesdûd oldu
Nazar-ı halkda meşayih ise merdud oldu

Halkı irşad ile me’lûf idi şeyhler evvel
Şimdi nâdan cühelâdan diye ma’dud oldu

*

Tekyeyi sed zikr-i cehrîden bizi men ettiler
Nar-ı mahrumiyet ile işte biz yandık yetiş

Üç sene oldu tahammül eyleyüb sabreyledik
Sabrımız bitti efendim âh ki usandık yetiş

*

Enbiyanın evliyanın gavs u aktab hurmeti
Tekyemizi et küşad ya rabbi çok baktık yetiş
*

Emr-i takdir ile seddoldu tekâya sad diriğ
Menolundu zikr u tevhidin Hudaya sad diriğ

4. Bazı sufiler de “yasak bölge”ye girmeden farklı bir formatla gönül sohbetlerini yapmaya devam etti. “Bütün kâinat dergâhtır.” tezinin gereğini yaptı. Üsküdar Mevlevîhanesi’nin son şeyhi Ahmed Remzi Dede’nin mısraları bu görüşe işaret ediyor:

Görmeyen çeşm-i basiretle vücûd-i vahdeti
Zâkir ü mezkûru bilmez zikr olmaz âşinâ
*

Âsumândır kubbesi hem ahteran kandilleri
En ziyâ-bahşâ kanâdîl güneşle mâhdır
*

Seddolunmakla tekâyâ kaldırılmaz zikr-i Hak
Cümle mevcûdât zâkirdir cihân dergâhdır

O günlerden beri tasavvuf toplumumuzda hem var hem yok. Mutasavvıflar hem var hem yok. Dergâhlar hem var hem yok, tarikatlar hem var hem yok...

Dinî-tasavvufî kültür tabir caizse toplumun genlerine nüfuz ettiği için bunun kanun ve yönetmelik gibi harici müdahalelerle yok edilmesinin mümkün olmadığı görüldü. Belki ad değiştirerek yeniden tezahürü söz konusuydu. Fakat Şeyh Said olayından beş sene sonra patlak veren Menemen olayı sebebiyle alınan sert tedbir ve tehditlerden dolayı kısa bir süre de olsa “sessizlik” görüldü. Alenî değil kalbî protestolar devam etti.

Bir müddet sonra dergâhların bıraktığı büyük “boşluk” ortaya çıktı. Bu boşluğu doldurmanın yolları arandı. Ve bulundu: Halk Evleri. 19.02.1932. Bazı tarih kültür konularında yararlı işler yaptıysa da Halk Evleri’nin tekke ve zaviyelerin gördüğü esas görevi yerine getirmesi mümkün değildi.

Bir müddet sonra mutasavvıfların bıraktığı büyük “boşluk” ortaya çıktı. Bu boşluğu doldurmanın yolları arandı ve bulundu. “Türk” kelimesini kullanarak onları anlatan kitaplar yayınlamak:

1. Son Asır Türk Şairleri, İbnülemin M. Kemal 1930-1942
2. Türk Tefekkür Tarihi, Hilmi Ziya Ülken 1933

3. Türk Şairleri, Sadeddin Nüzhet Ergun 1936
4. Türk Ahlakçıları, Mehmed Ali Ayni 1939
5. Türk Maarif Tarihi, O. Nuri Ergin 1939-1943
6. Kolonizatör Türk Dervişleri, Ö. Lütü Barkan 1942

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar'ın yazarı Fuat Köprülü'nün danışmanlığında yapılan Abdülbaki Gölpınarlı'nın mezuniyet tezi *Melamîlik ve Melamîler* de bu silsileye dahil olabilir (İstanbul 1931).

Bir müddet sonra tasavvuf klasiklerinin bıraktığı büyük "boşluk" ortaya çıktı. Bu boşluğu doldurmak için 1938'in son günlerinde tasavvufi kültüre âşinâ olan Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in "Şark Klasikleri" başlığıyla bazı tasavvufi eserleri yayımlaması için kolları sıvaması gerekiyordu:

1. Mesnevi, Mevlana
2. Fususu'l-Hikem, İbn Arabî
3. Hikem-i Ataiyye, İbn Ataullah
4. Risale, Kuşeyrî
5. Menakıbu'l-Arifin, Eflâkî
6. Gülşen-i Râz, Şebüsterî
7. Munkız, Gazalî
8. Leme'at, Fahreddin Irakî
9. Mantıku't-Tayr, Attar
10. Gülistan, Sâdî

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tarafından kaleme alınan tefsirin 1935'te, Ahmed Naim ve Kamil Miras'ın yaptığı Buharî tercümesini 1938 de, İslam Ansiklopedisi'nin tercümesinin 1941'de, Mehmet Zeki Pakalın'ın üç ciltlik Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nün 1946 yayımlanmaya başlaması da din ve tasavvuf kültürü açısından önemlidir.

Tasavvufi hayat 1925-1945 yılları arasında en sıkıntılı dönemini yaşarken söz konusu zaman diliminde Genel Kurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak'ın Nakşibendi Şeyhi Küçük Hüseyin Efendi'ye mensup bir mürid olması dikkat çekici bir olaydır. Mareşalin kabri Ankara'da Devlet Mezarlığı'nda değil Eyüp sırtlarında müşşidinin yanı başındadır. Bir dönem Başbakan olarak görev yapan Necmeddin Erbakan'ın da bir başka Nakşi şeyhi Mehmed Zahid Kotku'ya mensup olduğunu herkes biliyor ama resmen hiç kimse bilmiyor!

Sıra üçüncü soruda:

Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına

Fevzi Çakmak veya Necmeddin Erbakan'ın söylemesi gereken şu cümleyi 1980'li yıllarda niçin tarikata mensup olmayan bir başbakan, Bülent Ecevit söyledi: "Tarikatlar serbest olmalıdır." Üçüncü soru şöyle de sorulabilir: Niçin tarikatların din ve vicdan hürriyetinin ayrılmaz parçası olduğunu Hukuk ve İlahiyat Fakültelerinde görevli olanlar söyleyemiyor da başka kurumlarda bulunanlar seslendirebiliyor?

1946'da çok partili hayata geçiş, toplumun bir nefes almasına vesile olduysa da meseleyi bütünüyle çözemedi, bazen daha karmaşık hâle getirdi. Tabii hürriyetler ile kanuni yasaklar arasında bocalayan insanlarda bir nevi takiyye duygusu oluştu. Tasavvufi hayata girmek isteyenler bunu dillendiremiyor, mürşid aramak isteyenler bunu söyleyemiyor veya mürşide intisap edenler bunu gizlemek zorunluluğunu hissediyor. Din ve vicdan hürriyetiyle çelişen bu durum sebebiyle birçok insan "tarikat ayini" yapmaktan karakollarda, mahkemelerde, hapishanelerde süründü. Bu baskı bazı insanları iki yüzlülüğe, iki yüzlülük taassuba, taassup da tahammülsüzlüğe sevk etti. Yöneticiler ise sürekli olarak "Türkiye'ye mahsus özel şartlar" dipnotunu düşerek uluslar arası anlaşmalarda kendini teselli etmenin yollarını aradı.

Söz konusu "puslu" havadan istifade etmek isteyen bazı "açık gözler" ise mürşidliğe soyunarak bu taassubu zirveye taşıdı, kitleleri serabın parıltısına doğru koşturdu. Bir kısmı şehvetin bir kısmı şöhretin bir bölümü de servetin kurbanı oldu. Karşı taraf da bunlara şöyle seslendi:

*Minareye çıkıp bize bağırma
Haberimiz vardır sağır değiliz
Sen kendini kayır bizi kayırma
Allah'la biz ayrı gayrı değiliz*

Âşık İbretî

Tekke ve tarikatların lehine söz söylemenin en zor olduğu günlerde bu cesareti gösteren şahıs 1883-1961 yılları arasında yaşayan Malatyalı Osman Nuri Ergin'dir. 1936'da neşrettiği *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı* ile 1939-1943 yılları arasında yayımladığı 5 ciltlik *Türkiye Maarif Tarihi*'nde konumuzla ilgili kayda değer bilgiler vardır.

1902 Edirne doğumlu olan Prof. Dr. Ömer Lütfi Balkan, 40 yaşında iken Vakıflar Dergisi'nin 1942'de çıkan II. sayısında yayımladığı makale ile akademik dünyanın önüne konumuzla ilgili çok zengin bir malzeme sunmuştur. Arşiv belgelerine dayanan ve kısaca "Kolonizatör Türk Dervişleri" olarak bilinen

makalenin tam adı şöyledir: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör, Türk Dervişleri”

1950’li yıllarda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası’nda Abdülbâki Gölpınarlı’nın Fütüvvet Teşkilatı’yla ilgili olarak yayımladığı inceleme ve makaleleri de unutmamak gerekir.

1961 Anayasası ise tekkeleri ve türbeleri kapatan 677 sayılı kanunun da aralarında bulunduğu “Devrim Kanunları”nı tartışmayı yasakladı ve bunların Anayasa’ya aykırı olduğunu düşünmek ve teklif etmenin yollarını kapadı. Aynı madde 1982 Anayasası’nda da muhafaza edildi. Yakın tarihlerde gündeme gelen Alevî-Bektaşî açılımının önündeki en büyük engellerden biri de bu Anayasa maddesidir.

Son elli yılda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bu maddenin tahakkümü altında kaldığının en açık belgesi, -bırakınız savunmayı- tasavvuf ve tarikatlarla ilgili aydınlatıcı ve bilgilendirici bir eser yayımlanmamıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi altmışlı-yetmişli yıllarda benzer bir tavır sergilemiştir. “Fincancı katırlarını ürkütmek” anlayışı giderek dindar insanları ürkek hâle düşürmüştür.

Makas gittikçe açıldı. Müsamaha denince akla gelen bir sistem bağınazlıkla özdeşleşti. Çelişkiler çelişkileri kovaladı. Tasavvuf büyükleri “büyük” olarak kabul edildi. Mevlana öne çıktı, Mevlevîlik gerilerde kaldı. Hacı Bektaş-ı Velî öne çıktı, Bektaşîlik arkalarda kaldı. Tekkeleri kapatan CHP’nin genel başkanı, aralık ayında Konya’daki Mevlana törenlerine, ağustos ayında Nevşehir’deki Hacı Bektaş programlarına katıldı, konuşma yaptı. “Bizim aydınlanma yüzyılımız XIII. yüzyıldır” dedi.

Tarikat, mürid, tekke ve şeyh kelimelerini kullanamayan yeni bir literatür gelişmeye başladı. Tarikat yerine cemaat, tekke yerine vakıf, şeyh yerine efendi, kanaat önderi, mürid yerine talebe, ihvan terimleri yaygınlaştı.

Tarikatların resmen yasaklanması dinî sembollere hakaret etmek isteyenlere yeni bir kapı açmış oldu. Dine saldırmak isteyenler şeriata, tasavvufa yüklenmek isteyenler tarikata hakaret etmeye başladı. Siyasi partiler “ne şeriat ne darbe” pankartı asarken aynı zihniyet, gençlerin kaldığı yurtları “tarikat yuvaları” diye isimlendirmekten çekinmedi.

Son elli yılın en büyük problemi ise yetkisiz ve yetersiz şahsiyetlerin şeyh olarak görülmesidir. Denetim mekanizması olmadığı için bunun önüne geçmek de mümkün olamamaktadır. Mistik yaratılışlı insanların bir arayış içinde olmaları çok

tabiidir. Bu arayış illegal bir dünyanın karanlık ve tehlikeli labirentlerinde yapıldığı için kimin neyi nasıl aradığı da pek bilinmemektedir. Dolayısı ile saf ve samimi niyetlerle tasavvufi hayatın güzelliklerinden nasiplenmek isteyen insanların gerçekten bir mürşid-i kâmil ile karşılaşması ve ona intisab etme şansı çok azdır. Çünkü bu anlamda mürşid azın azıdır.

Son yarım yüzyılda müsbet olarak değerlendirilebilecek bazı gelişmeler de olmuştur.

1. İlahiyat fakültelerinde tasavvuf adı ile bir ana bilim dalının olması bunların başında sayılmalıdır. Sayıları yirmiyi geçen söz konusu fakültelerde lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde incelemeler yapılmakta ve yayımlanmaktadır. Bazı edebiyat fakültelerinde de konumuzla ilgili değerli çalışmalar yapılmıştır. Tasavvuf kültürünün aleyhinde kitap yazan ilahiyat profesörlerinin yanında Esad Coşan gibi postnişin profesörler de olmuştur.

2. Arapça ve Farsça olarak kaleme alınan Tasavvuf klasiklerini Türkçeye tercüme etme faaliyetleri devam etmektedir. Batılı müsteşriklerin bazı eserleri de dilimize çevrilmiştir. Bunların en önemlisi Annemarie Schimmel'in İslam'ın Mistik Boyutları isimli eseridir.

3. İlahiyat fakülteleri ile birlikte bazı sivil toplum kuruluşları da ulusal ve uluslar arası ilmi toplantılar tertip etmekte, kitap ve dergi yayımlamaktadır. *Tasavvuf* isimli hakemli dergi ise 10. yılını tamamlamıştır.

4. İstanbul Üniversitesi'nde yetişen 3 merhum akademisyenin konu ile ilgili çalışma, değerlendirme, tahlil ve tenkitlerini unutmamak gerekir: Sabri Ülgener, Amiran Kurtkan, Erol Güngör.

Zihniyet ve Din ana başlığı, "İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı" alt başlığı ile 1981'de yayımlanan Sabri Ülgener'in eseri, iktisadi hayattaki durgunlukla din ve tasavvuf kültürü arasındaki bağı bulmaya çalışan ciddi bir araştırmadır. Gümüşhanevi dergâhı şeyhi İsmail Necati Efendi'nin torunu, İstanbul müftüsü Fehmi Efendi'nin oğlu olan Ülgener, konuyu tahlil ve tenkit ederken pek çok doküman kullanmış Melâmiliğe ayrı bir yer vermiş fakat konu ile ilgili son cümleyi söylemek için iktisat tarihi araştırmacılarını göreve davet etmiştir. "Batı'da manastır, bizde tekke düzgün ve düzenli çalışmanın ilk merkezleri sayılır." diyen Ülgener 1983'te vefat etmiştir.

Aynı fakültede sosyoloji dersleri okutan Amiran Kurtkan isim vermeden Ülgener'i tenkit eder. O, iktisadi hayatta ortaya çıkan çöküntüyü tasavvufi yorumlara bağlamanın doğru olmadığı, aksine iktisadi daralmaların tasavvufun

yanlış yorumlanmasına zemin hazırladığı kanaatindedir. Ülgener yerli Osmanlıca kaynakların yanında sık sık Max Webber'e atıfta bulunurken Kurtkan'ın (ö. 2005) temel kaynağı ise tevhid/vahdet-i vücud düşüncesini terennüm eden Niyazi-i Mısri'nin Divanı'dır (Kurtkan, 1985, s. 435-437). Laikliğin birleştirici yönünün ihmal edildiğini söyleyen Kurtkan tekke ve zaviyelerin kapatılmasını – fonksiyonlarını yitirdiklerini söyleyerek- doğru bulmakta, modern düşünce ile İslâm düşüncesi arasındaki paralelliği ortaya koyduğu için Cumhuriyet inkılaplarını müspet olarak değerlendirmektedir (Kurtkan, 1985, s. 511).

Erol Güngör'ün İslam Tasavvufunun Meseleleri (1982) isimli eseri üzerinde ise genişçe durmak gerekir. Kitabın yayımlanmasından bir sene sonra vefat eden yazar, önsözünde şöyle diyor: “Bu kitap tasavvuf hakkında bir bilgi kitabı değildir. Tasavvufun temel bilgilerini edinmek isteyenler bu konuda yazılmış yerli ve yabancı kaynaklara başvurabilirler. Bizim yaptığımız iş adeta imân mevzuu gibi ağızdan ağza gezen veya kitap, dergi, gazete satırlarında görülen birçok şeyler hakkında bazı sualler sormak ve bu suallere cevap aramaktır. Kısacası, burada tasavvufun meseleleri tartışılmaktadır. Ümit edilir ki ilgili ve yetkili kalem sahiplerinin tenkitleriyle bu meseleler daha ileri seviyede bir vuzuh kazansın.”

Cumhuriyet devrinde yetişen en önemli ilim adamlarından biri olan Erol Güngör'ün İslâm'ın Bugünkü Meseleleri isimli eserinden hemen sonra *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*'ni neşretmesi tasavvuf tarihi araştırmaları açısından önemlidir. Meselelere kendi zaviyesinden, sosyal-psikoloji açısından bakan Güngör'ün metni, hemen belirtelim ki Ülgener gibi “sıkı” değildir.

“Büyük sûfiler daha çok Hanbelî mezhebindendir (Güngör, 1982, s. 195)” gibi yanlış tespitlerin olmasının yanı sıra tezat şeklinde görünen ifadeler de vardır. Şimdi kitabın muhtelif sayfalarında yer alan şu cümleleri okuyalım:

“İşte bu yüzden İslâmcı genç kitlelerin sahip buldukları büyük potansiyeli, tasavvuf girdabında heba etmeleri tehlikesine karşı uyanık olmak zorundayız (Güngör, 1982, s. 219).”

“Tasavvuf hareketleri, çoklarının zannettiği gibi İslâm cemaatinin sefalete veya ahlakî gevşekliğe düşmesine sebep değildir. Daha ziyade böyle hâllere bir tepki olarak doğmuş veya kuvvetlenmiştir (Güngör, 1982, s. 217).”

“Mazide sufi tarikatlarının böyle bir fonksiyonu yerine getirecek yerde, çok defa müslümanları dünya işleri konusunda ataletle sevk ettiğini itiraf etmeliyiz (Güngör, 1982, s. 218).”

“İşte İslâm’da sufi hareketi, insanı her anında Allah’ın huzurunda bulunmaya alıştırmakla, onun gerçek manada müslüman olmasına büyük bir yardım yapmaktadır. Nihayet mutasavvıfların insanın içine tuttıkları ışık, dışarıyı tamamen ihmal etmeye yol açmış olsa da bize kendimizi tanıtmaya bakımından fevkalade faydalı neticeler doğurmuştur (Güngör, 1982, s. 208).”

“Onlar bizim sanatımıza, edebiyatımıza olduğu kadar dinî düşüncemize de zenginlik getirmişlerdir. Onları yok farzetmek, bizim kültür mirasımıza büyük bir darbe indirmek manasına gelir (Güngör, 1982, s. 207).”

“Burada İslâm mistisizmi ile Hıristiyanlıktaki mistisizm arasındaki temel farklardan birinin iki değişik vecd hâline yol açtığını görüyoruz. Gerçekten İslâm mistisizmi pasif olmaktan ziyade aktif tarafla dikkat çekiyor (Güngör, 1982, s. 156).”

“İşte sufilik siyasî-iktisadî çöküntünün bir sonucu değil fakat bu çöküntüye karşı bir reaksiyondur. Sufilerin böyle bir çöküntüye sebep oldukları tezi hiç müdafaa edilemeyecek kadar çürük olduğu için onu ele almıyoruz. Asıl mesele, çöküntü ile tasavvuf arasındaki öncelik-sonralık farkını doğru bir şekilde değerlendirmektir. Buradaki ince farka çok dikkat edilmelidir. Bir şeyin sonucu olmakla, bir şeye reaksiyon olarak ortaya çıkmak, birbirinin aynı değildir. Sonuç, sebebe nispetle daha pasiftir (Güngör, 1982, s. 193).”

“Bizim kültürümüzün büyük simalarının pek çoğu mutasavvıflardır dersek mübalağa etmiş olmayız. Bugün hangi Türk’e Mevlânâ Celâleddin’den, Yunus’tan, Hacı Bektaş’tan, Hacı Bayram’dan bahsedilse derhal büyük bir saygı duygusu uyanır.... Bu insanlar gerçekten Türk kültürünün seçkin şahsiyetleridir (Güngör, 1982, s. 198).”

“Tasavvufun İslâm kültürüne yaptığı en büyük menfi tesir, en kaliteli zihinleri, en parlak zekâları, kültür hayatımızın dışına çekmesi ve onları kısırlığa mahkûm etmesi olmuştur (Güngör, 1982, s. 199).”

“Bu haliyle tasavvuf bizim medeniyetimizin çok kıymetli bir parçasını teşkil eder (Güngör, 1982, s. 220).”

Söz konusu eser ile ilgili olarak söyleyebileceğimiz son cümle şudur: Günümüz tasavvuf hareketleri için önemli tespitleri tartışmaya açan bu eserin soğukkanlı bir şekilde tahlil ve tenkit edilmesi bu iki konuya çok önem veren müellifin de ruhunu şâd edecektir.

Sonuç

1) Dinin olduğu her yerde mistik hareketler de vardır. Bir başka ifadeyle tarikatı olmayan bir din yoktur. Tarikatlar dinî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Ortadan kaldırılması mümkün değildir.

2) Mistik hareketler gönül/his merkezli olduğu için titiz davranılmadığı zaman bu hareketlerin süratle “çizgi dışı”na kayabilme, “çizmeden yukarı” çıkabilme özelliği vardır.

3) Mistik hareketler, yaratılışı bu “yol”a müsait olanlar için “olmazsa olmaz” bir özellik taşıdığından tamamen “kendine buyruk” bir yol izlemesi çıkar yol olmadığı gibi bu hareketleri yasaklamak da çare değildir.

4) Şeyh Bedreddin’in idam edilmesinden sonra Bedreddinîler üzerinde, Hamza Bali’nin idamından sonra Melâmîler üzerinde, 1826’dan sonra Bektaşîler üzerinde kurulan sert baskılar bu hareketleri tarih sahnesinden silmediği gibi Şeyh Sait ve Menemen olayından sonra tasavvufi muhitlere olan bakış da bu kaideyi bozmamıştır.

5) Bu uçlardaki “gezinti”leri önlemek için ilim irfan sahipleri ile yöneticilerin sağlıklı diyaloglar kurması konjoktürel şartları soğukkanlı bir şekilde tahlil etmesi gerekir.

Bir asra yaklaşan bu “yasakçı” tavrın neticelerine tekrar bakalım:

Tasavvufî hayatın illegal oluşu toplumun bir kesimini ikiyüzlülüğe sevk etti. Gönül adamlarının sesi ile kanun adamlarının sesinin çelişmesi din ve vicdan hürriyetini temelinden sarstı. Karşılıklı güvensizlik ortamını teşvik etti. İçinde mistik boşluk hissedenler bunu farklı yollardan gidermeye çalıştı. Yasak olmayan “meditasyon” teknikleriyle susuzluğunu gidermeye çalıştı. Yabancı kültür seansları meşru, yerli kültürün halkaları gayr-ı meşru oldu. Söz konusu yasakların en tehlikeli neticesi ise -denetim mekanizması ortadan kalktığı için- sahte şeyhlerin süratle çoğalması ve fırsatı ganimet bilerek boş kalan meydana istedikleri gibi at oynatabilmeleri şeklinde tecelli etti.

Bütün bu menfi gelişmelere rağmen şu gerçeği de görmezden gelemeyiz. Cumhuriyet döneminde birçok insan tasavvufî hayatla tanışarak dinî hayatla buluşmuş, şeyh efendilerin sohbetleriyle gönül yolculuğuna çıkmıştır.

Kaynaklar

- Güngör, E. (1982). *İslam tasavvufunun meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
 Kara, M. (2002). *Metinlerle günümüz tasavvuf hareketleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
 Kurktan, A. (1985). *Din sosyolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.